

FUNERAL.Investigator: Willie.D

Ministry of Fijian Language and Culture
Suva, Fiji.
41 Lotus Street

Interviewed: Navitalai Senilagakali Namara, Bau, Talevu

UIUTAGA: NA VEIKA EDAU YACO NI SA DUA NA TAMATA E MATE

- Kevaka sa dua na tamata e mate sa tikoga na nona vanua ka yacana tiko ko Naicobocobo. Ka tiko mai Bua mai Vanua Levu. Na koro oqo e veivatu tu ka nodrau vanua edua na veiwatini. Na yacana na tagane ko ROKOUA ka yacani watina ko NAIQBA. Ena koro oqo sa qai tiko edua na tamata ka vaka tu na i liuliu ni vale ni veivesu. Koya na turaga oqo edau dolia yani nai totogi veira na yaco tiko yani.

Koya gona ni sa mate edua na tamata sa na lako sara ga na yalona ki Naicobocobo. Kevaka e qalo ayni ena qalo takosova edua na koro kayacana tiko ko NAVUNIEVU. Koya gona ni tamata kece sa mate ni sa qai gole mai na yalo sa na qalo takosova na koro ko NAVUNIEVU qai yaco sara yani kina i NAICOBOCOBO. Kevaka edua na vulagi e takoso mai ena kila sara tiko ena vanua koya. Kevaka ga edua nai taukei ni koro koya ena kila vaka vinaka ko koya na gaunisala ki NAICOBOCOBO.

Ni sa takosova mai na koro ko Navunievu erau sa na qai mai sota kei na dua na vuni bitu levu ka yacana tiko na VUNI GASAU LEKA. Na vuni kau oqo e lekaleka toka ka rawa ni ko raici au mai yasana kadua.

Cont'd Page 2.

- Ia era edaru sega ni rawa ni veikune ena kena vavaku.
Ia na vuni gasau leka ogo ena kena matasawa e tiko kina
edua na Vuni Balawa ka yacana tiko na Balawa Viriki.
Koya gona sa dau mate edua veikeda kena vakarau, ni sa
oti edau nai cegu ni dua na tamata sa na lai vakataqara
toka ena delani serena. Na tabua ogo me na lai virika
kina na Vuni Balawa koya qai rawa ni yaco kina na
yasana kadua. Ke sega na nona Vatu ni Balawa ena sega
talega ni rawa ni curu yani kina yasana kadua.
Ia kevaka e viri ka lau e dodonu na nona gole tiko yani.
Ia kevaka e viri ka cala se me sega na nona Vatu ni
Balawa ena wavokita tiko na Vuni balawa koya.
Ia ni sa tadu yani ki na koro sa toka mai keya na Kovana.
Na kovana ogo ka yacana tiko ko Naqanaqa. Mevaka ni dau
tukuni tu isa ra cauravou ko Naqanaqa e lewai kemudou.
Ni sa viri yani ka lau sa na tukuni sara yani lele, sa
gole sara mai na waqa. Ena tarogi mada mua cava, baleta
na waqa ni vakalele e rua tiko na kena mua. Kevaka e tukuna
mai Mua Vesi, dua na muana na mua Dolou. Na mua Dolou na
uto, kevaka e tukuna mai Mua Vesi ogo e vakaraitaka ni
dua na turaga. Lewe ni vanua mua Dolou ogo na mua ni
waqa ni vakalele. Ni ko sa yaco yani sa na tarogi iko
sara mai ko sa vakawati se sega. Sa bbbli iko na Kalou
mo vakayagataka na nona i solisoli ena delani vuravura
ogo. Oti ko sa qai mai sega ni vakayagataka ko sa vaka-
walena nai solisoli ni Kalou. Ia iko sa na gole eke,
sa na vesu sara na domu ena dua na dali, ko sa na qai
ulataki sobu yani kina dua na qara ka tu mai ra e rua

- na vatu gagata vinaka e tu mai ra. Ni ko sa lili sobu yani ki ra sa na lai kasabura ekeya na nomu yaya vaka-tagane. Ni sa dau tukuna yani ko Liku Sui na wati Tui Naqanaqa, ena tukuna yani sa baci duka toka na noqu sulu. Sa na tukuna sara yani ko Naqanaqa, wawa sa baci voleka ni dua na cauravou e gole mai. Baleta tiko ni Liku e nona i sulu ga na sui ni tamata. Kena i balebale ni sa yaco mai e dua yalo sa na mai veisau eke nai sulu nei Liku Sui. Ia ko ira na gone e duatani ga na nodra vanua. Ko ira na tamata yalo dodonu sa na rogo ga na domo ni sere kei na meke. Ko ira na gone ena sega ni rawa ni lakova na vanua koya. Ni sa da gole yani ki Naicobocobo keda sa na raica sara nai veitiri tabua ka lalai, ia sa na qai tu kina na Tiloko tekivu mai cake ka yaco ki ra. Oqo era sobe tu kina sai ira sara ga na yalodra na gone lalai sa mate. Tekivu tiko ka yacova na gauna e daidai. Ia kevaka ko via vakadinadina taka ni sa mate e rua na luvemu lalai, lako kina ko na qai lai raica. Ni ko sa na yacova na vanua koya, erau sa na tiqa mai e rua na Tiloko. Edua na tiqa sara ga mai ki yavamu, kena i balebale oqori nai matai ni luvemu. Ni sa tiqa mai na kenai karua ~~xx~~ ena mai toka sara ena vatu ni tabamu, kena balebale ni oqori na karua ni luvemu. Ko iko mi sa qai reginci rau oti walega e vica tale na gauna erau sa na qai tatau merau sa lesu tale. Oti oqori ko sa na qai tomana yani na nomu i lakolako.
- Ko ira na dodonu era vaka Vatu ni Balawa talega ?

Cont'd Page 4.

- Keda kece eda vaka Vatu ni Balawa. Na ka ga eda lai
duidui kina ni da sa lewai tale vei Naqanaqa. Oqo
e caka talega veira na yalewa. Ia koi rau na veiwatini
oqo erau sa na dabe toka ena nodrau vatu. Ena dabe
toka mai ena yasana kadua ko Rokoua oqo ena rawa ni
laurai ena vatu ni vaka sara toka nai bulibuli ni
tagane. Ia e cake sa qai dabe toka mai kina ko Naioba.
Ia mai cake sa qai drodro toka kina edua na uciwai
lailai. Ni da lai tara mai na waiwai koya e vaka ga
na boi ni Yasi, oqori na dra ni bui ni gone. Ka ra
dau vakatoka tu me Na yasi kadau tu veira na dra nei
Naioba, baleta gona ni qori na nodra vakabauta baleti
Naioba ena nona sa mate mai ena gauna koya. Oqori
eda rawa ni lai raica sara na gauna edai.
Ia na ka dina na Vatu ni Balawa baleta ni se vakayacori
tiko ga ena gauna e dai. Koya gona na Vatu ni Balawa
oqo e qai lau viri kina na vuni balawa ka tiko mai
Naicobocobo. Era vakadinadinataka na lewe ni koro mai
Navunievu ni sa lau edua na vatu ni balawa ena kena
rogo levu nai viri. Ia o koya e sega na nona vatu ni
balawa sa na lai kacikaci tiko ga yani evei na sala,
ia ena sega ni rawa ni takoso ena yasana kadua baleta
gona ni sega yani na nona vatu ni balawa. Ia kevaka
sa yaco yani kina Vuni Gasau Ieka, kemudou evei na
na sala sa tukuni sara yani vua muri la mai keri.
Ia ni sa muri mai na yasana koya erau na lai sota
tale kei na vuni gasau leka. Edau kena vosavosa tu vei

- daru qai lai sota ga ena Vuni Gasau Ieka.
- Era dau bulu vakacava na noda qase e liu ?
- Ni sa mate edua na tamata sa na solegi ga ena ibe.
Ia so veira na qase e liu ni ra sa mate ena dau bulu ga ena nona loma ni vale. Sa qai oti era sa lako mai na wekana me rai mai bika tiko na vanua sa bulu koto kina koya gona ka yacana tiko kina oqori me ra mai BIKABIKA.]Ia mevaka koya e caka tiko ena gauna oqo sa duatani na vanua e lai bulu kina yago ni mate, ka sa duatani na vanua era mai bika tiko na mai Bikabika. Baleta e liu ko ira na lai Bikabika era lai bika tiko na yago ni mate sa bulu koto ena nona loma ni vale. Era na bika tiko na loma ni vale me yacova sara na bogi va. Ni sa yacova na kena bogi va sa na qai caka edua na kena magiti. Mevaka ena gauna edaidai sa lai bulu yani na yago ni mate ki Lovonilase kedatou sa qai gole tale mai me kedatou mai vaka oti kakana walega datou lesu tale. Vei keda gona e liu edau bulu ga ena loma ni nona vale. Ia eratou na qai tiko ga keya ko iratou na luvena.
- Rawa beka ni talanoataka baleta na noda sui, mevaka ni'u dau rogoca tu ni so edau maroroya ?
- Ia eso na sui ni mate edau maroroi, mevaka beka na nodra sui na kawa ni tamata qaqa. Me ra taura mai mera qarava me rawa ni dua na veivule veira. Oqori mevaka me nona i yaragi tiko mevaka na qavokavoka.
Ni sa mate edua na tamata qaqa e rawa ga nidua na tamata

- me lako yani ka lai keli mai na nona sui se nona qavokavoka. Oqori mera qai lai kauta mai ka ra qai mai qarava tiko yani, me rawa tiko kina nona gagadre. Baleta ni qavokavoka edua na tikini yago kaukauwa. Ni sa lai cakacaka tiko na sui oqo, sa vaka ga na vakatevoro. Mevaka ni na vakacuru e dau laurai kina qavokavoka. Mevaka beka eso na kai Valagi era dau gole yani me ra dau lai raica na qavokavoka me vukei ira ena nodra bisinisi se na nodra vuli. Koi kedatou e sega e vaka kedatou lai cakava tiko me rawa ni kedatou vakamatea kina na tamata sa bau via torocake toka vakalailai.
- Ia ni sa mate na luvemu ka ko sa qai lako yani ko iko kemudou na lai tiko e vei ?
- Ko ira na gone era na sega ni kila edua na ka baleta na nomu gole tiko yani ki Naicobocobo. Okoya sa na tiko ga ena veitiri tabua ka ra mamarau tiko kina.
- Ia mevaka eso na yalo edau rairai tiko yani kina nodra veivale ni ra sa mate, rawa beka ni ko vakamacalataka mada na tikina koya ?
- Oqori era kaci yalo taki, se me lai yadravi beka na ~~na~~ nodra i bulubulu. Ni kevaka eratou sega ni vakabautana wekana ni sa mate, baleta ni sa rui vuli vinaka ka tamata kaukauwa. Eke eratou sa na tukuna sara meratou lai yara sasa taka, na delani bulubulu. Ni sa qai mai waqa yani edua na cina, me sa qai lili tiko ena loma ni vale koya. Na cina oqo ena lili tiko ka yacova na bogi va. Ia na vale ka mai davo tiko kina na tamata koya sa na

- yacova yani na bogi va sa na qai gole mai na yaloi koya na tamata sa mate sa na qai mai vodoki koya sa moce tu. Me kua ni rere, sa na yarataki sasa tiko mai vua na nona bulubulu yacova na nona sa lai sobu yani kina vale sa davo koto mai kina na tamata koya. Ia na kena lai yara sasataki mai oqo me kua sara ni sotakaya edua na tamata e gaunisala. Ia eso edau cakava na ibe, me vesu na ~~EM~~ ucuni ibe me qai lai vodo mai kina. Ni sa tukuni sara yani ni vodo mai ke, sa na tavasa ga na ibe sa kilai sara ni sa vodo ko koya. Ni sa curu ki loma sa qai lai vesuka tale na mua ni ibe enayasana kadua. Oti sa lai sereki tale yani kina loma ni vale sa davo koto mai kina na tamata koya. E rawa talega ni caka ena drauni jaina, ia oqo me kakua sara ni kadresu. Ia na yalo ka gole mai koya na yalo dina sara ka yaloi koya na tamata ka mate koya. Ena nona gole mai oqori me mai tukuna na vuni ni nona mate. Koya gona oqori edau vakavuna kina na noda tiko vakaca na veiwekani. Mevaka ni sa mate na tukada edau vakatu me noda i sasabai. Oqori kevaka drau veisei tiko kei na dua na tamata tale kadua ko sa tukuna se me ko kaciva na tukamu. Ko sa na tukuna sara yani tukaqu mokuta mada edua na luvei koya na tamata koya. Oqori ko sa na qai vakacabora edua na yaqona ka kacivi tukamu me lai mokuta na luvei koya na tamata ko drau veisei tiko ni sa rui ca vakalevu veiko. Ni sa mate ga edua na tamata sa na solegi sara ena ibe ka bulu yani, ia eke ena vakaisulu taki ena masi vakatale edua me se qai lako ki vakamau.

- Ia ni sa dau voleka mai na yago ni mate sa qai dau caka tale edua na kena veisau lailai. Eke ni sa tukuni mai eso beka na dabe tiko mai cake mera gole sobu mai ki ra, ka so e tikomai ra me gole yani ki cake.

Oqo edau vakayacori ni se bera ni curu mai na yago ni mate ni turaga.

- Ocei beka ena mai Bikabika ?

- Ia e liu kevaka e mate edua na marama era na mai Bikabika ga na marama. Kevaka e mate edua na turaga ko ira na turaga me ra lako yani ki Bikabika. Ia me vaka ena gauna ni kua sa caka ga na Bikabika wale.

Ni sa mate edau na turaga sega ni rawa ni dua na domo ni tagi me rogo. Oqori mai Bau ni sega ni dua na domo ni tagi, koya ga e kila erau dra vata oqo ena rawa ni rogo na domoni nona tagi. Mevaka na nona mate ko Adi Litia Cakobau eratou lewe vica ga na marama e rogo na domoni nodratou tagi. Edau levu sara na i yau edau kau yani eke, mevaka nai sulu , na ibe, na kumi, na tabua ena kena lelevu duadua e ka vakatamera na yau ka dau vakacabori ena gauna ni nona mate edua na turaga. Ia eso na mevaka mai Bau ni rogo ga kina na qiri ni lali. Ia kina veivanua tale eso edau rogo ga kina na qiri ni lali kei na domo ni Davui. Era kila tiko ko ira na uvuvu ni Davui ena vakayacori tiko na ka oqo ena bogi kei na siga. Sega ni cegu ena vakayacori sara tiko ga ka yacova na gauna sa bulu oti kina Davui. Na kena qiri na lai kei na kena uvu na Davui sa kena

- i vakaraitaki ni nodra rarawa na lewe ni vanua ni sa mai mate na nodra turaga. Sega ni dau rogo na domo ni nodra tagi.
- Mevaka beka na lakolako kece ni Reguregu ka ra lako tiko mai ena vakacabo beka kivei ?
- Ena vakacabo ga yani ki vanua, vakaturaga tiko yani ki Kubuna. Mevaka beka mai Rewa ena vakacabo yani kivei iratou na Burebasaga. Mevaka ki Kadavu na Manuduitagi, kena i balebale dui tagi ena nona ucuni vatu. Mai Beqa na Tuisawau, ena nodra lako tiko mai oqori sawili sara tikoga na veivanua kei na nodra i Reguregu ka ra kauta tiko mai.

Ia ena nodra kauta tiko mai oqo na nodra iyau, ena vakatau sara toka ga veira na nodra yau era rawa ni rawata. Koya e via e rogo ka dokai ia ena levu tale ga mai na nona i kaukau. Sega na kena i yalayala dui vakatau sara toka ga ena ka e rawata.

- Na cava edau vakayacori ni sa oti na Reguregu ?
- Na i Reguregu koya e kena vakaraitaki tiko ni sa mai mate edua na wekada, ka da lolositaka tiko na nona sa takali. Oqori talega nai otioti ni noda kani veisiko vua. Ni sa oti na Reguregu eratou sa na tiko na Bikabika. Ia eso ni sa dau vakayacori ga na veibulu sa vakayacori vata na kena i Burua.

Ia na kena vakayacori na Burua ena i ka va ni bogi, ena vakatau sara toka ga veiratou nataukei ni mate. Kevaka eratou bolea na vei qaravi veira na yaco tiko

- ena lai Bikabikaia sa na qai caka na Burua ena ka va ni bogi. Oqori e vakataou sara toka ena nodratou kaukauwa na wekani mate. Ena bogi va oqo era sa na takitaki yani na lewe ni koro me ra lai kana vata kina vakadua. Ko iratou na taukei ni mate sa nodratou i tavi na vakasimede taka nai bulubulu. Ko ira kece na wekani mate era yaco yani era na lai kana vata ena vale koya. Na kena dau vakayacori na bogi va oqo edau tukuni ga veira na marama, me ra dau kauta yani na nodra kani takitaki. Ko ira na turaga era sa na qai gunu yaqona toka ga. Oqori na kena nanumi ga na wekana sa mate koya ena nona yaga kei na veika edau kikai tu kina. Oqori na nodratou vakacerecereya ga wekadratou oqori koya gona eratou vakayacora kina na kena Burua.
- Edau dina beka kevaka edua na tamata e tauvimate tu, oti sa mani rawai koya na nona mate ka sa gole tale mai edua mai tarai koya ka bula, oqori ni se bera ni lai bulu.
- Oqori kevaka edua na tamata naki ca e tiko, qai vakamatea edua na tamata, ena via tara na yago ni mate me nona i madrali. Ia kevaka e sega ni tara na na yago ni mate ena rawa ni leqa tale kina ko koya.
Ia ko iratou na wekani mate eratou sa na kila tiko.
Eratou na sega ni vinakata me toro mai vakavoleka koya na dau vagunu koya.
Ni sa sega ni tara rawa na yagoni mate koya ena gauna ka kau mai kina, ena saga tikokoya me lai suwaka na

- na delani nona bulubulu. Ia ni sa gole yani me lai raica na yago ni mate ni se bera ni kau yani kina i bulubulu ena kauta yani edua na tabu me lai regu se me lai tara walega na yago ni mate koya. Koya gona era dau qarauna sara vakavinaka na ka oqo ena gauna edau ra gole tiko yani kina ko ina na lai Reguregu. Ia kevaka era wele tiko ga na wekanimate sa tu cake na turaga ka dau vagunu tiko lako yani kina i bulubulu lai suwaka nai bulubulu.
- Vakacava beka na yalona ena qai rawa ni lako mai e me mai tukutuku ?
- Eke ena sega ni lako mai na yalona me mai tukutuku, Mevaka ni tukuni tu ena vola tabu, ena gauna sa mate kina ko Lasarusa. Sa tukuna sara yani ko Eparama ena sega ni rawa ni lako ko Lasarusa veira tamata bula. Ni sa mate edua na tamata, se bera ni mate sar a yani sa na tatau mada e liu veiratou na nona lewe ni vale. Mevaka toka oqo dou yalo vinaka sara na noqu i yaya kece dou rawa ni vakayagataka, ia na noqu i titoko me keirau bulu vata ga. Oqori meratou kua sara ni guilecava, baleta ni dou sega ni kila na ka e tiko ena nona i titoko. Koya me gauna ga sa mate kina dou sa kila sara toka na gauna kei na nona i yaya mo dou buluta vata na yagona. Sa sega ni dau buluvata kece na nona i ~~yaya~~ mevaka edau dau rogoca tu mai liu. Eso na vanua edau varovoro laki na nodra i yaya.

- Eke eratou sa na rawa sara ni kila ni tawa tiko na titoko koya. Ia kevaka edua beka na vugona sa na kena marama sara sa gole yani me lai taura mai titoko koya. Sa tukuni sara mai vua kua ni taura na titoko oqori, na ka oqori duadua ga ka tataunaka ko tamai keitou me rau bulu wata kaya. Ia ka tukuna yani ko koya na vugona, sega oqo me noqu me rawa niu vakananumi Momo tiko kina. Oti sa na qai mai taura tiko yani na marama oqo. Sa na qai tarogi mai dua nai titoko e tiko vei iko, solia mada mai. Sa tukuna sara mai koya na marama koya oqori na noqu kali. Oqori me qai vakania tiko nai ~~xxxxxxx~~ titoko. Sa na qai cakava tiko na bui ni gone oqori.
- Ia vakacava beka na yalo, au dau rogoca ni ra dau veivala ?
- Mevaka na vu e lako mai qai kerekere veira na noda vu eke. Sa na gole sara yani na vu koya lai tukuna mokuti ka mada ya. Ia kevaka e vakadonuya ena mokuti iko sara ga na nomu vu. Ia kevaka e sega ni vakadonuya, sa na tukuna sara sega qori sara na gone edau cakava vinaka na cakacaka ni koro. Ni gole tiko mai na vu koya ena kauta tiko mai na yaqona me mai kerei kina na nomu vu. Ko ira na vu oqo era veikerekerei ka veidokai. Ko ira na tevoro ko ira na noda Kalou vu sara mai liu. Sa kena levu ga koya.